

Diridən dirilik qalar

Söz xəzinəmizi yeni incilərlə zənginləşdirən Əbülqasım Hüseynzadə 50 mindən artıq atalar sözü toplamışdı

O nunla ilk dəfə 1983-cü ildə Mərdəkandakı bağında görüşmüşdüm. Bizi Bakı Dövlət Universitetinin dosenti Tutuxanım Məlikova tanış etmişdi. 90 yaşını tamamlaşanda, çox gümrəh və həyatsevər bir insan idi. Gözəl bağı hələ də yaddaşındadır. Bağın ortasında nəhəng bir gülüstanlıq diqqətim çəkmişdi. Çox qeyri-adi görünüşü var idi. Sonradan bildim ki, Əbülqasım baba öz həyat yoldaşını orada dəfn edib ki, hər gün onu ziyarət edə bilsin. Onunla bağlı çox şeyi unutmuşam. Əlini saçlarıma çəkərək: "Mənim qədr yaşayasan" - deməyi, bizə göstərdiyi qonaqpərvərlik, bağışladığı kitablar, şəkillər Bu payız 125 yaş tamam olur. Ruhu şad olsun deyə, bu yazını qələmə aldım.

Xalqımızın hikmət dünyasından xəbər verən atalar sözləri və el məsələlərinin hər biri bir incidir. Xalq bunları yüzillər boyu yaradıb, yaşadıb, bu gün də yaşadır və yaradır. Mütəxəssislər haqlı olaraq bildirirlər ki, atalar sözləri ipə-sapa düzülməyən incilərdir. Eldən elə, dildən dile keçərək gələcəyə doğru inamla addımlayır, həmişə də təzə-tərliyini saxlamaqdadır. Atalar sözləri dərin mənaya, böyük və yığcam fikrə malik olmaqla elə ifadə olunur ki, çatdırıldığı həqiqətin qarşısında heyran qalırsan. Bəzən də atalar sözü tapıntı kimi dəyərləndirilir. Həyatın müxtəlif sahələrinə aid ibrətamiz məzmunlu qısa kəlam, hikmətli sözlər həm də xalqımızın dərin zəkəsindən, düşüncəsindən, təcrübəsindən bəhrələndirərək çox məqamlardan xəbər verir. Hər bir atalar sözündə tarixi dövrün, zamanın, quruluşun öz əks-sədası da yaşamaqdadır. Atalar sözlərinin istər bədii sənət baxımından, istərsə də elmi cəhətdən araşdırılması həmişə faydalıdır. Çünki ictimai tarixi həqiqətlərin bədii ifadəsi olan bu hikmət dəryasında bəzən də tarixi keçmişimizə boylana bilirik. Məsələn, "Paslı dəmirdən qılınc olmaz", "Düynü ağacdən oxlov çıxmaz", "Rəhmət yazana, lənət pozana" və s.

Azərbaycanda kitab halında atalar sözləri ilk dəfə 1899-cu ildə İrəvan şəhərində müəllim Məhəmməd Vəli Qəmərlinin hazırladığı çərəkə boyda toplu hesab olunur. Burada 750 atalar sözü toplanmışdı. 1881-1889-cu illərdə Tiflisdə rus dilində nəşr olunan "Qafqazın məskən və məskunlarının təsvir materialları" məcmuəsinin müxtəlif nömrələrində ara-sıra ana dilimizdə atalar sözləri dərc olunardı. Hətta Soltan Məcid Qənzadənin, Firidun bəy Köçərlinin, Rəşid bəy Əfəndiyevin XX əsrin əvvəllərində çap edilmiş kitablarında da atalar sözüne rast gəlinir. Eləcə də "Məktəb" və "Dəbistan" jurnallarında arabir atalar sözləri dərc edilmiş. Bu hikmət çeşməsinin ilk dəfə ciddi surətdə araşdıran, onu illər boyu sevərək toplayıb bir yere yığan, tərtib edən, nəşrə hazırlayan unudulmaz folklorşünas, əməkdar mədəniyyət işçisi Əbülqasım Hüseynzadə olub.

Əmək fəaliyyətinə mühasib kimi başlayan Əbülqasım Hüseynzadə 98 il ömür sürüb. Ömrü boyu atalar sözü axtarmaqla

məşğul olub. Onları bir-bir toplayaraq müxtəlif kitablar halında nəşrinə çalışıb. Hələ orta məktəbdə oxuduğu illərdə baqqaldan aldığı saçaqlı konfetlərin üstünə yazılmış atalar sözü və zərb-məsəllər, tapmacalar onun diqqətini cəlb edirmiş. Konfet fabrikinin sahibi alıcıları şirnikləndirmək üçün öz məhsullarına bu cür yazılar həkk etməklə alverini qızıdırmaq istəyirmiş. Məktəb yoldaşı ilə birlikdə bu cür sözləri toplayan Əbülqasım Hüseynzadə sonralar o illəri xatırlayaraq deyirdi: "İllər boyu səliqə-sahmanla bir yere toplayıb, sistemə salıb kitab halında çap etdirdiyim atalar sözlərinin əksəriyyətini bax həmin illərdə əldə etmişəm. Bu səbəbdən də konfet fabrikinin sahibinə həmişə rəhmət oxuyuram".

Əbülqasım Hüseynzadə 1910-cu ildə Bakıda "Səadət" məktəbində hesabdar-katib vəzifəsində işləyərək tale elə gətirib ki, Üzeyir Hacıbəyli ilə görüşüb. Üzeyir Hacıbəyli onun atalar sözü topladığı dəftərini vərəqləyərək əməyini təqdir edib. Nəcib işini dəyərləndirərək: "Sən

xalqımızın ləl-cəvahiratını toplayırsan" - söyləyib. Məsələ hələ də, bu işi davam etdirsin. Üzeyir bəyin tövsiyəsindən sonra Əbülqasımın həvəsi daha da artıb. Bir məsələ tez-tez işlədirdi: "Mənim incim, mirvarim atalar sözləridir". O, bu işi ustalıqla görürdü. 1925-ci ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında baş mühasib vəzifəsində çalışdığı vaxt Azərbaycan Ədəbiyyat Cəmiyyətinin sədri Böyükağa Talıblı ilə görüşərək illər boyu topladığı atalar sözlərinin kitab halında çap olunmasını xahiş edib. Beləliklə, 1926-cı ildə iki minə yaxın atalar sözündən ibarət ilk kitab "Bakı işçisi" nəşriyyatının mətbəəsində çapdan çıxıb. Bunun ardınca Hənəfi Zeynallının tərtib etdiyi "Atalar sözü" kitabı çap edildi. Həmin kitabın müqəddiməsində müəllif yazırdı: "Mənə kömək edənlərdən biri də Əbülqasım Hüseynzadədir. Onun topladığı atalar sözündən istifadə etmişəm". Buna görə də Əbülqasım Hüseynzadə həmişə fəxrle deyirdi ki, Azərbaycanda ilk "Atalar sözü" kitabı mənimdir. 1938-ci ildə Məhəmməd Arif Dadaşzadənin redaktorluğu, Həmid Araslının müqəddi-

məsi ilə müəllifin ikinci kitabı çapdan çıxdı. Onun cəfakəşliklə atalar sözlərini toplaması dövrün ədəbiyyatşünas alimləri tərəfindən dəyərləndirilirdi. Hamı da məsləhət görürdü ki, Azərbaycanı qarış-qarış gəzsin, bu müdrik sözlərin toplanması yolunda bir an da dayanmasın. Bu səbəbdən də yurdumuzu qarış-qarış dolanan Əbülqasım Hüseynzadə şifahi ədəbiyyatın bir çox sahələrinin də üzə çıxmasında xeyli zəhmət çəkmişdi. Kitablar çap edildikcə onun şöhrəti də artırdı. Təkcə atalar sözləri deyil, tapmaca və nağılları toplayaraq kitabça şəklində nəşr etdirirdi. Məsələn, uşaqlar üçün hazırladığı "Tülkü və xoruz", "Tapmacalar" işıq üzü gördü. Hətta artıq o, atalar sözlərini müxtəlif təsnifatlar, sahələr, bölmələr üzrə də nəşrə hazırlayırdı. Məsələn, qəhrəmanlıq və dostluq haqqında atalar sözləri, bayatılar və s.

1949-cu ildə Əbülqasımın çap etdirdiyi növbəti "Atalar sözü" kitabı tərtib cəhətdən əvvəlkilərdən çox fərqli idi. Burada atalar sözləri əlifba sırası ilə düzülmüş, kitabın sonunda isə müfəssəl mövzular göstəricisi verilmişdi. Bu kitabın tərtibində onun redaktoru, yazıçı Mikayıl Rzaquluzadənin də zəhməti böyük idi. Əbülqasım Hüseynzadənin bu sahədəki xidməti əsl qəhrəmanlıq nümunəsi idi. O, öz işindən bir an ələ belə ayırmırdı. İldən-ile, nəşrdən-nəşrə oxucuya təqdim etdiyi toplanmış yenilənməsinə, zənginləşməsinə, təkmilləşməsinə çalışırdı. 1956-cı ildə "Atalar sözü" kitabının dördüncü nəşri işıq üzü gördü. Sonrakı illərdə artıq Azərbaycan atalar sözləri rus, Ukrayna dillərində çap edilirdi.

1974-cü ildə "Azərbaycan"da müəllifin topladığı "Rəvayətlər" çap edildi. On il sonra "Maarif" nəşriyyatının təqdim etdiyi "Müxtəsər rusca-azərbaycanca atalar sözü lüğəti" Əbülqasım Hüseynzadəyə yaradıcılığının yeni bir cəhətini üzə çıxardı. Ömrünün sonuna kimi hikmət dəryasından ayrılmayan Əbülqasım Hüseynzadənin sonuncu "Atalar sözü" kitabı 40 min nüsxə ilə 1985-ci ildə çap edildi.

Atalar sözünün hər biri bir dastandır. Bu bərədə də atalar sözü müz var: "Atalar sözü Qurana girə bilməz, amma onunla yanaşı gedər". Bu sözün nə vaxt deyildiyi bəli olmasa da, amma çox dəyərli bir ifadədir. Türk folklorşünası Ömər Asım Aksoy bu sözü belə şərh etmişdir: "Yeni Quranla birlikdə gedər, ondan geri qalmaz". Bəzən də elə atalar sözü olur ki, mənası qaranlıq qalır. Bu səbəbdən də Əbülqasım Hüseynzadə bəzi atalar sözlərinin izahını verməyə, onun yaranma səbəbini və şəraitini araşdırmağa çalışmışdır. Məsələn, "Ölüm haqdan, kəfən Məmməd Cəfərbəyden". Dillər əzbəri olan bu məsəlin açıqlamasını Əbülqasım Hüseynzadə belə izah edirdi: "Bakının Ramana kəndinin sakinini Məmməd Cəfərbəy 1882-ci ildə şəhərdə və ətraf kəndlərdə baş verməmiş vəba xəstəliyindən qırılan adamların elə pal-paltarlı basdırıldığını görüb top-top ağı alıb ehsan edir. Əhali, bir növ, bu nəcib işdən xatircəm olaraq özüne təsəlli verib: "Ölüm haqdan, kəfən Məmməd Cəfərbəyden".

Atalar sözlərinin yaranmasında şair və yazıçıların da xidmətləri böyük olub. Bu işləri də incəliyinə qədər araşdıran Əbülqasım Hüseynzadə yazırdı: "Dillər əzbəri kimi məşhurlaşan elə atalar sözü var ki, onların müəllifi məlumdur. Məsələn, "Azadlıq gözəl yaşamaq üçündür", "Təcrübə yüksəlişin qanadadır". Bu kəla-

■ Flora XƏLİLZADƏ
əməkdar jurnalist

mın müəllifi Cəfər Cabbarlıdır. Yaxud da: "Çörək bol olarsa, basılmaz vətən", "Soyuq məzara da zinətdir insan", "Ağılsız köpəklər ulduza hürər" kimi atalar sözüne çevrilmiş hikmətli poetik ifadələrin müəllifi xalq şairimiz Səməd Vurğundur. Bu cür hikmətli ifadələrin yaranması bütün xalqların ədəbiyyatında mövcuddur. Eləcə də tapmaca və lətifələrin yaranması bu şəkildə davam edib. Xalq yaradıcılığının qaynar bulağından yetərincə bəhrələndirən Əbülqasım Hüseynzadə 80 ildən artıq bir zaman kəsiyində həmin tükənməz çeşmədən damcı-damcı yığaraq 50 mindən artıq atalar sözü toplayıb. Doğrudur, kitablar nəşr edildikcə bəzən də cəmiyyətimiz üçün məqbul olmayan atalar sözləri nəşrlərə salınmayıb. Bəzi atalar sözlərində də ifadə tərzinə mane olmayıb. Açıq-saçıqlıq onun çapına mane olub. İnsan zəkasının yaratdığı elə incə mətləblər var ki, onlar yazıya köçməyə də, qələmə alınmasa da, xalq arasında, şifahi nitqdə yaşamaqdadır. Külli halında isə Azərbaycan atalar sözləri öz zənginliyi, ifadə tərzini və məziyyətləri ilə seçilir. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə atalar sözü barəsində belə deyirdi:

**Atalar sözü öyüddür bizə,
Yüz illər, min illər deyiləcəkdir.**

Bu, bizim həm də xalqımızın mentalitetindən, təbiətindən irəli gəlir. Şirin, bədii eyhamla, məzəli, bəzən də üstüörtülü, ikimənəli, ibarə ilə danışmağı xoşlayır. Ona, bir növ, adət etmişik. Bununla bərabər açıq və şəx danışmağı da sevmişik. Öyüd-nəsihət, ibrətamiz kəlam dilimizdən əskik olmur və maraqlıdır ki, onlar qulağımızı yorub bizi bezdirmir. Hər bir atalar sözü zəngin sərəvərdir. Yığcam və incə mətləbləri o qədər dürüst və səlis ifadə edir ki, hər eşitdikcə heyretlənik: "Adamların qorxusundan doğru demək olmur, vicdanın qorxusundan yalan", "Zəhmətlə yeyilən acı soğan minnetlə yeyilən baldan şirindir", "Qartal milçək ovlamaz" və s. və i.a.

Əslində 125 yaşını tamamlanmış mərhum Əbülqasım Hüseynzadə elə bir işin qulpundan yapışdı ki, həyat verdiyi, millətine ərməğan etdiyi atalar sözü qədər əbədi bir ömür qazandı. Onun zəhməti ilə işıq üzü görmüş kitabları hər dəfə vərəqləyəndə bu unudulmaz söz sərrafının əməyini ehtiramla yad edir, ruhuna dualar oxuyuruq! Özünün sevdiyi bir atalar sözü var idi: "Diridən dirilik qalar". Həqiqətən də o, ömür sürdüyü 98 il ərzində bizə elə diriliklər bəxş etdi ki, onların ahənginə öz həmişəyaşarlığını da ustalıqla qata bildi...

**Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Kütləvi İnformasiya
Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu
maliyyəsi əsasında hazırlanıb.**